

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОГО СУВЕРЕНІТЕТУ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ ТА ЗАГРОЗ

Туренко Анна Юрївна ,
аспірантка,
НДІ державного будівництва
та місцевого самоврядування НАПрН України,
Україна, м. Харків
ORCID 0000-0002-7157-973X

Питання продовольчої безпеки є надзвичайно важливим у багатьох частинах світу. Невипадково право на харчування закріплено сьогодні на рівні міжнародного і національного права. Порядок денний сталого розвитку окремих держав і світу в цілому формується з урахуванням того факту, що з'являються нові виклики і загрози економічній безпеці (зростання цін на продукти харчування, фінансові кризи, зміни клімату та пов'язані з ними погодні потрясіння, війни), які призводять до серйозних зрушень у питанні вироблення, розподілу і споживання їжі у всьому світі. Вони повинні бути подолані, якщо ми хочемо жити у світі з продовольчою безпекою. Продовольчий суверенітет є важливим елементом у боротьбі з бідністю. Російсько-українська війна 2022 р., окрім всього іншого, призвела до закриття портів, припинення переробки олійних культур, запровадження експортно-ліцензійних обмежень та заборон для деяких культур і харчових продуктів. Основні проблеми, які потребують вирішення в контексті забезпечення продовольчої безпеки, включають, зокрема, таке: зрив весняних посівних робіт; доступність сільськогосподарської робочої сили; доступність та наявність сільськогосподарських ресурсів, особливо палива; порушення логістичних та продовольчих ланцюжків; обмеження доступу до сільськогосподарських угідь; пошкодження посівів унаслідок військових дій; руйнування інфраструктури продовольчої системи. У статті автор намагається дати відповідь на найбільш гострі проблеми забезпечення продовольчої безпеки в умовах глобалізації та регіональної інтеграції, а також українсько-російської війни.

Ключові слова: економічний суверенітет; продовольчий суверенітет; продовольча безпека; глобалізація; економічна інтеграція; ЄС; Україна; російсько-українська війна.

Anna Turenko, Postgraduate Student, Research Institute of State Building and Local Self-Government of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Ukraine, Kharkiv.
e-mail: Varley1986@ukr.net ; ORCID 0000-0002-7157-973X

Ensuring food sovereignty in modern conditions of challenges and threats

Food security issue is extremely important in many parts of the world. It is no coincidence that the right to food is enshrined today at the level of international and national law. The agenda of sustainable development of individual states and the whole world is formed taking into account the fact that there

 Corresponding author. E-mail: Varley1986@ukr.net.

are new challenges and threats to economic security (rising food prices, financial crises, climate change and related weather shocks, wars), which lead to significant changes in the production, distribution and consumption of food worldwide. They must be resolved if we want to live in a world based on food security. Food sovereignty is an important element in fighting against poverty. The Russian-Ukrainian war of 2022 led to the closure of ports, the cessation of oilseed processing, and the introduction of export and licensing restrictions and bans on certain crops and food. The main problems that need to be resolved in the context of food security include: disruption of spring sowing; availability of agricultural labor; availability of agricultural resources, especially fuel; obstacles in logistics and food chains; restrictions on access to agricultural land; damage to crops as a result of hostilities; destruction of the infrastructure of the food system. In this paper the author tries to answer the most acute problems of food security in the context of globalization and regional integration, as well as the Ukrainian-Russian war.

Keywords: economic sovereignty; food sovereignty; food security; globalization; economic integration; EU; Ukraine; Russian-Ukrainian war.

Постановка проблеми та актуальність теми

Глобалізація та регіональна інтеграція, які представляють собою вертикально-субординаційні структуровані процеси, створюють сприятливі умови для розвитку транснаціональних форм господарювання і становлення глобального геоекономічного простору, свідченням чого є уніфікація світової економіки, поглиблення взаємозалежності національних економік, пожвавлення трансграничного руху капіталів, робочої сили і ресурсів. Як наслідок, інтернаціоналізація економічної сфери суттєво впливає на розстановку концептуальних стратегічних пріоритетів і визначення завдань національної економіки, надаючи актуальності питанню збереження економічного суверенітету як запоруки забезпечення національної безпеки держави.

Виклики та ризики глобалізації і регіональної інтеграції, а також зростання ймовірності глобальної системної економічної і зокрема продовольчої кризи внаслідок російсько-української війни по-новому визначають стратегічні пріоритети національних економік, висуваючи на перший план завдання щодо формування механізму самодостатнього функціонування національної економіки в нових історичних умовах, моделі її адаптації до вимог світової економіки, які стрімко змінюються, з метою нівелювання негативних ефектів, що порушують безпечне функціонування національних держав.

Забезпечення сталого розвитку національної економіки на сучасному етапі потребує, з одного боку, її включення в процес інтернаціоналізації економічного життя, а з другого – здійснення національного економічного розвитку відповідно до стратегічних інтересів держави і суспільства, збереження цілісності економічного простору держави. Саме цим пояснюється інтерес до проблематики економічного суверенітету в рамках академічного дискурсу.

Актуальність дослідження проблематики продовольчого суверенітету в рамках більш широкої проблеми забезпечення економічного суверенітету обумовлена також тим, що у науковій традиції аналізу політико-правових форм суверенітету домінують західноєвропейські і північноамериканські підходи, відповідно до яких суверенітет сприймається як категорія міжнародного і конституційного права, тоді як поняття економічного і продовольчого суверенітету ігнорується.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Складність і багатоаспектність теоретико-методологічних проблем дослідження забезпечення економічного і продовольчого суверенітету держави обумовлює наявність чисельних підходів до аналізу цієї діяльності та її особливостей в сучасних геополітичних і гео економічних умовах. У вітчизняній правовій науці лише започатковується розроблення проблематики продовольчого суверенітету національних держав.

Інтерес до понять «економічний» і «продовольчий суверенітет», політико-правових та економічних явищ, які вони позначають, постав у контексті процесів глобалізації та регіональної інтеграції. На сьогодні наукові праці лише окремих вітчизняних правників тією чи іншою мірою окреслюють проблематику формування механізму правового забезпечення економічного суверенітету. У юридичній літературі певним чином висвітлюються проблеми, пов'язані з розвитком світової економіки, а також процесами глобалізації та регіоналізації, їх впливу на національну економічну політику [6; 10]. Безпековим аспектам економічного і продовольчого суверенітету в своїх роботах приділяють увагу Є. М. Білоусов (Ye. M. Bilousov) [1; 2; 11], В. Є. Гринишин (V. Ye. Hrynyshyn) [5; 32], М. В. Шульга (M. V. Shulha) [30], І. В. Яковюк (I. V. Yakoviuk) [14; 30]. Аналіз публікацій указаних та інших авторів дає підстави дійти висновку, що попри глибоке теоретичне дослідження багатьох аспектів національної економічної і безпекової політики, концептуальна розробка економічного і продовольчого суверенітету, яка б відповідала сучасним реаліям, ще потребує свого обґрунтування і практичної реалізації.

Метою статті є опрацювання теоретико-методологічних питань, пов'язаних з визначенням критеріїв і факторів економічного і продовольчого суверенітету в сучасних умовах, викликів і загроз, місця й ролі держави в механізмі його забезпечення, стратегій розвитку національних моделей економіки, забезпечення її конкурентоспроможності, аналізом можливостей і механізмів підтримання економічного суверенітету з урахуванням фінансових, інтелектуальних та інноваційних параметрів.

Виклад основного матеріалу

Концепт «економічний суверенітет» тісно пов'язаний з концептом «національна економічна ідентичність». Сучасний етап розвитку характеризується економічною і, зокрема, фінансовою глобалізацією. Унаслідок транскордонного руху капіталів і трансакцій, фінансова складова домінує у розвитку глобальної та регіональної економіки. Саме тому досягнення конкурентоздатності національної економіки потребує підтримання фінансової самостійності, яка в свою чергу ґрунтується на банківському і валютному суверенітеті та інвестиційній незалежності. Вибір моделі фінансової поведінки держави має здійснюватися відповідно до національних економічних пріоритетів, визначених у стратегії національної безпеки.

Продовольчий суверенітет розглядається як важлива складова економічного суверенітету держави. Він трактується як право народів на здорову і культурно

прийнятну їжу, вироблену екологічно чистими і усталеними методами, їхнє право визначати свої власні продовольчі і сільськогосподарські системи, це також право держав та/або міждержавних союзів визначати власну сільськогосподарську і продовольчу політику без будь-якого демпінгу стосовно третіх країн [18].

Але найбільш сучасне і узагальнююче визначення продовольчої безпеки наведене у звіті «Стан продовольчої безпеки в 2001 році» Продовольчої і сільськогосподарської організації ООН (FAO): стан, при якому усі люди у будь-який час мають фізичний, соціальний та економічний доступ до достатньої кількості безпечної та поживної їжі, яка відповідає їхнім дієтичним потребам та харчовим уподобанням для активного та здорового життя [22, с. 49]. З цього визначення випливають такі аспекти продовольчої безпеки [15; 19; 21; 24]:

1) наявність продовольства (визначається рівнем виробництва або імпорту продовольства, включи продовольчу допомогу, а також рівнем його запасів);

2) доступність продовольства (визначається економічною, соціальною, транспортною та фізичною доступністю продовольства);

3) використання (характеризується використанням продовольства для належного харчування, чистої води, санітарії та охорони здоров'я для досягнення стану харчового благополуччя, при якому забезпечуються всі фізіологічні потреби; цей показник надає актуальності непродовольчим факторам виробництва в продовольчій безпеці);

4) стабільність (для забезпечення продовольчої безпеки населення, домогосподарства чи окремі індивіди повинні мати постійний доступ до належного харчування; вони не повинні ризикувати втратою доступу до продовольства внаслідок різного роду потрясінь (наприклад, економічної, демографічної чи кліматичної кризи) або циклічних подій (наприклад, сезонної відсутності продовольчої безпеки).

Продовольча безпека передбачає:

– створення й розвиток власного продовольчого потенціалу з метою забезпечення стабільного і безпечного забезпечення продовольством населення на рівні світових стандартів (право на харчування закріплено у ст. 11 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права ще в 1966 р.);

– право фермерів і селян на доступ до землі, води, насіння та кредитів, а також можливість виробляти продукти споживання;

– право споживачів мати можливість вирішувати, що вони споживають, як і ким ці продукти виробляються;

– право держави визначати свою позицію щодо ГМО, а також захищати себе від занадто дешевого імпорту сільськогосподарської продукції і продовольства.

Поява концепції продовольчого суверенітету припадає на кінець ХХ ст. і пов'язана з діяльністю транснаціонального громадського руху *La Vna Campesina* (LVC), який є опонентом неоліберальної політики. Офіційно вона була представлена на Всесвітньому продовольчому саміті ООН в 1996 р.

Слід брати до уваги той факт, що голод досить часто викликаний не відсутністю продовольства, а відсутністю «entitlements and capabilities», соціальних, економічних і політичних засобів для виробництва і/та придбання достатньої кількості продовольства, різким спадом купівельної спроможності певних соціальних груп. Отже, якщо голод часто має політичні причини, то продовольча безпека може і повинна бути забезпечена діями уряду, а також зусиллями громадянського суспільства [16; 29].

Проблематика продовольчого суверенітету дедалі частіше піднімається в національних стратегіях безпеки [9; 24; 28] і в діяльності окремих міжнародних неурядових організацій [25; 35], а в окремих країнах (наприклад, Індія та Бразилія) право на харчування закріплено на конституційному рівні [26]. В Україні проект розпорядження «Про схвалення Стратегії продовольчої безпеки на період до 2030 року» [13] було розроблено в 2020 р., проте Кабінет Міністрів України, на жаль, його не затвердив.

Російсько-українська війна, що розпочалася з агресії Москви у 2014 р., завдала серйозного удару не лише по національній¹, але й по регіональній і глобальній продовольчій безпеці² через свій вплив на експорт пшениці, кукурудзи, сої, ріпаку, соняшникової олії та добрив у світі, який і так страждає від наслідків COVID-19 та зміни клімату.

Україна, яка має найбільші площі чорноземів, вільний і прямиий доступ до світового ринку, розвинену портову інфраструктуру на Чорному морі, перешкоджає встановленню монополії Росії на світовому ринку зернових культур. Тому Росія намагається окупувати Південь і Схід України, щоб у такий спосіб обмежити Україну як конкурента і отримати контроль над експортом пшениці в Чорноморському регіоні.

Війна разом із запровадженням економічних санкцій проти Росії та Білорусі:

- 1) порушує торгівлю продуктами харчування в регіоні та світі через тривалі перебої в ланцюжках поставок;
- 2) посилить дефіцит глобальних запасів таких життєво важливих продуктів, як пшениця, кукурудза та соняшник;
- 3) призведе до зростання цін на енергоносії (значна частка продукції рослинництва використовується для виробництва різних видів палива (етанол або біодизельне паливо)) і добрива;
- 4) матиме наслідком зниження продуктивності землі через нестабільні методи ведення сільського господарства та військовий конфлікт;
- 5) морська блокада українських портів на певному етапі унеможливить або принаймні на певний час серйозно порушить експорт Україною сільськогосподарської продукції і ускладнить комерціалізацію її сільськогосподарських культур;

¹ Якщо в 2013 р. Україна в Глобальному індексі продовольчої безпеки посідала 47-е місце, то в 2017 р. вона опустилася на 63-тє місце.

² На Росію та Україну разом припадає близько 30% світового експорту пшениці, 20% кукурудзи та майже 80% соняшникової олії.

б) посилює глобальну продовольчу інфляцію, що в свою чергу спровокує дефіцит основних сільськогосподарських культур, який охопить країни Близького Сходу, Північної Африки, Східної та Південно-Східної Азії, Західних Балкан;

7) фермери з країн-конкурентів (США, Бразилії та ін.) отримують вигоду від зростання цін і будуть намагатися зайняти ринки, вимушено залишені Україною [20; 34].

В умовах нових викликів і загроз продовольчій безпеці набувають важливого значення виведення кліматично стійких сортів пшениці, щоб зменшити залежність від України та Росії, що в свою чергу потребує збільшення державних інвестицій.

ЄС значною мірою самодостатній щодо основної сільськогосподарської продукції. Він є одним з ключових експортерів пшениці та ячменю, значною мірою здатний покрити власні потреби в таких культурах, як кукурудза та цукор, а також продуктів тваринництва, включаючи молочні продукти та м'ясо, за винятком морепродуктів. Проте вторгнення в Україну, перебої у торгівлі та світовий бум цін на сировинні товари оголили залежність продовольчої системи ЄС від імпорту енергії, добрив та кормів для тварин. У цих умовах Європейська Рада у березні 2022 р. прийняла Версальську декларацію, а Комісія представила власне бачення вирішення проблеми зростання цін на продовольство та глобальної продовольчої безпеки «Safeguarding food security and reinforcing the resilience of food systems» [17]. У ньому викладено короткострокові заходи щодо підтримки продовольчої безпеки та сільського господарства в Україні, глобальної продовольчої безпеки, а також виробників і споживачів в ЄС.

Комісія пропонує і закликає держави-члени:

- продемонструвати солідарність з Україною, надавати продовольчу і гуманітарну допомогу та підтримку секторам її сільського господарства та рибальства в тісному співробітництві з міжнародними партнерами;
- продовжувати інтегрувати заходи з послаблення боргового тягаря в межах більш широкого політичного діалогу, фінансових стратегій та дій заради відновлення «зеленої» економіки;
- забезпечити регулярний аналіз за цінами на продовольство;
- продовжувати підтримку країн в їх трансформації до стійких сільськогосподарських і водних продовольчих систем;
- збільшити обсяг гуманітарної допомоги регіонам і групам населення, які найбільше постраждали від порушення продовольчої безпеки;
- розглянути можливість макроекономічної підтримки країн, що розвиваються, а також країн з низьким рівнем доходу, які відчувають дефіцит продовольства;
- виступати, в тому числі на міжнародних форумах, проти запровадження експортних обмежень і заборон щодо експорту продовольства, а також сприяти ефективному функціонуванню єдиного ринку.

На прохання офіційного Києва Європейська комісія також забезпечуватиме доступ до ринків ЄС українських аграрних товаровиробників, а також експорту з них.

Україна, яка є нетто-експортером зернових та олійних культур і самодостатня у виробництві яловичини, курки та свинини, через окупацію Криму і частини Донецької і Луганської областей в 2021 р. посідала лише 58 місце у Глобальному індексі продовольчої безпеки [31] (Україна втратила 22 % сільськогосподарських угідь на територіях, які не підконтрольні українському уряду, і 46% на лінії фронту [23]). Війна суттєво погіршує стан продовольчої й економічної безпеки України: сільське господарство є однією з найбільших експортних галузей України (22,2 млрд доларів США або 45 % загального експортного доходу України у 2020 р.) [33]. За американськими прогнозами окупація Росією Сходу і Півдня України може привести до втрати понад 40 % національного виробництва соняшнику, пшениці та кукурудзи – ключових товарів, які продаються переважно для кормів тварин та експортних ринків. Морська блокада позбавляє Україну вкрай необхідних надходжень від експорту сільськогосподарської продукції та серйозно підриває її фінансові можливості для підтримки національної безпеки.

З метою мінімізації негативного впливу Верховна Рада України на час воєнного стану певною мірою дерегулювала окремі форми відносин між сільськогосподарськими виробниками та державою:

1) на період з березня 2022 р. по 31 грудня наступного за роком, в якому припинено воєнний стан, не нараховується та не сплачується плата за землю та земельні ділянки, що розташовані на територіях, на яких ведуться (велися) бойові дії або на територіях, тимчасово окупованих збройними формуваннями Росії, а також земельні ділянки, які визначені обласними військовими адміністраціями як засмічені вибухонебезпечними предметами та/або на яких наявні фортифікаційні споруди [12];

2) тимчасово за 2022 та 2023 податкові (звітні) роки не нараховуватиметься та не сплачуватиметься загальне мінімальне податкове зобов'язання за земельні ділянки зазначені вище [12].

Крім того, 24 березня 2022 р. Верховна Рада в цілому прийняла Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану» (реєстр. № 7178), який передбачає такі зміни у земельних відносинах [3]:

1) договори оренди вважаються поновленими на один рік без волевиявлення сторін відповідних договорів і без внесення відомостей про поновлення договору у ДРРП на нерухоме майно договорів оренди, емфітевзису, суперфіцію, земельного сервітуту, строк користування земельними ділянками щодо яких закінчився після введення воєнного стану щодо земельних ділянок сільськогосподарського призначення;

2) надання повноважень районним військовим цивільним адміністраціям передавати в оренду строком до 1 року земельні ділянки сільськогосподарського

призначення державної, комунальної, а також колишньої колективної власності, при чому розмір орендної плати не може перевищувати 8 % нормативної грошової оцінки. Водночас встановлюється низка обмежень на використання таких земельних ділянок, серед яких: заборона на зміну цільового призначення, будівництво, зміну угідь, закладення багаторічних насаджень тощо;

3) такі договори оренди укладаються лише в електронній формі, що засвідчується кваліфікованими електронними підписами;

4) формування земельних ділянок з метою передачі їх в оренду ВЦА здійснюється без внесення відомостей до Державного земельного кадастру (державної реєстрації) та присвоєння їм кадастрових номерів на підставі технічної документації із землеустрою щодо інвентаризації земель, яка розробляється за рішенням та затверджується відповідною ВЦА;

5) забороняється безоплатна передача земель державної, комунальної власності у приватну власність, надання дозволів на розроблення документації із землеустрою з метою такої безоплатної передачі, а також розроблення такої документації;

6) забороняється проведення земельних торгів щодо прав оренди, емфітевзису, суперфіцію щодо земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної, комунальної власності;

7) орендарі, суборендарі земельних ділянок сільськогосподарського призначення усіх форм власності отримують право передавати на строк до одного року належне їм право оренди, суборенди іншій особі для використання земельної ділянки за цільовим призначенням. Така передача здійснюється без згоди власника земельної ділянки на підставі договору, що укладається в електронній формі;

8) книга реєстрації землеволодінь і землекористувань в умовах воєнного стану ведеться районною військовою адміністрацією у паперовій та електронній формах;

9) припинення або скасування воєнного стану в Україні або у відповідних окремих її місцевостях не є підставою для припинення вищезазначених договорів.

Щоб забезпечити посівну, Кабінет Міністрів запровадив бронювання військовозобов'язаних: аграрні підприємства та виробники продовольства подаватимуть Міністерству аграрної політики та продовольства переліки критично важливих працівників, яким буде надана відстрочка від призову на військову службу під час мобілізації та на воєнний час [7].

Уряд України також спростив вимоги до імпорту та переміщення сільськогосподарської продукції рослинного походження, у тому числі насіння, в умовах воєнного стану [8].

Заслуговує на підтримку ідея створення фонду продовольчої безпеки, оскільки через неповноцінне харчування сьогодні не доїдає 8 млн осіб, а 1,5 млн – знаходиться на порозі голоду. Доступність продовольства – це важливий показник продовольчої безпеки. Для порівняння: середня добова норма європейців

у кілокалоріях становить 3,5 тис. ккал, у американців – до 3,9 тис. ккал, в Україні цей показник у 1991 р. становив – 3700 ккал, а в 2021 р. у середньому 2600 ккал, тоді як прожитковий мінімум – 2500 ккал, далі – голод. При цьому українці в середньому витрачають на харчування 53 % свого бюджету, тоді як європейці – лише 13% [4].

Перед Україною гостро постає, а відтак потребує вирішення проблема демографічної стабілізації, що передбачає припинення втрати корінного населення, сприяння його зростанню та забезпечення його високої працездатності. Демографічні зміни українського суспільства, зокрема еміграція значної частки працездатного населення, негативно впливатимуть на темпи відновлення, а згодом – зростання економіки, структурне зростання продуктивності, рівень життя і заощаджень, споживання та інвестиції.

Висновки

В умовах посилення глобальної взаємозалежності і трансграничності економічний суверенітет означає здатність до самодостатнього сталого і безпечного відтворення національної економіки як соціально-економічної системи, що самостійно розвивається за рахунок власного фінансового, технологічного, енергетичного, продовольчого і демографічного потенціалу. Механізм його забезпечення і зміцнення базується на принципах інноваційності, конкурентоздатності та диверсифікованості національної економіки, що дозволяє здійснювати динамічний економічний розвиток в умовах глобалізації та регіональної інтеграції з урахуванням національних стратегічних інтересів.

Економічний суверенітет держави в умовах інтернаціональної взаємозалежності національних економік і наявності наднаціональної економічної системи в рамках Європейського Союзу та інших інтеграційних об'єднань набуває дедалі більше форми відносного суверенітету, який передбачає певні самообмеження держав внаслідок структурної залученості до світового і регіонального економічного простору.

Держава, зважаючи на її інституційну роль головного розробника і реалізатора економічної політики, крупного власника, гаранта загальнонаціональних інтересів, виступає основним суб'єктом реалізації механізму забезпечення економічного суверенітету.

Порушення сільськогосподарського виробництва в Україні і зменшення нею експорту продовольства через війну вкрай негативно вплине на решту світу через підвищення світових цін на сировину та продовольчу інфляцію. Високі світові ціни на продукти харчування ймовірно спричинять політичні заворушення в окремих регіонах світу.

Унаслідок російсько-української війни відбудеться серйозне скорочення національного виробництва сільськогосподарських культур, що дає підстави передбачити серйозне погіршення продовольчої безпеки в окупованих областях. Це стане додатковим фактором масового внутрішнього переміщення населення, оскільки мільйони людей не матимуть доступу до їжі або міжнародної допомоги.

Існує потреба в інтенсифікації виробництва продовольства з використанням високотехнологічного багатостороннього підходу (раціональне використання ґрунтових ресурсів, сучасні іригаційні системи, захищене сільське господарство, збереження водних ресурсів, секторальне виробництво продовольства); продовження імпорту продовольства; збільшення стратегічних продовольчих резервів за рахунок зростання інвестицій.

Нагальною потребою для України є розроблення всеосяжної національної стратегії продовольчої безпеки, що заснована на: забезпеченні сталого виробництва продуктів харчування за допомогою сучасних технологій; зростанні місцевого виробництва продовольства; розвитку міжнародного партнерства для диверсифікації джерел продовольства; удосконаленні законодавства у сфері скорочення відходів.

Список літератури

1. Білоусов Є. М. Актуальні проблеми господарсько-правового забезпечення економічної безпеки України : монографія. Харків : Право, 2017. 240 с.
2. Білоусов Є. М., Яковюк І. В. Поняття та види економічної безпеки України. Національна безпека у філософсько-правовому дискурсі : монографія / О. Г. Данільян, О. П. Дзьобань, Є. М. Білоусов, Ю. Ю. Калиновський, І. В. Яковюк. Харків, 2019. С. 190–212.
3. Верховна Рада прийняла Закон щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/220863.html> (дата звернення: 16.04.2022).
4. В Україні пропонують створити фонд продовольчої безпеки. URL: <https://agroportal.ua/news/ukraina/v-ukrajini-proponuyut-stvoriti-fond-prodovolchoji-bezpeki> (дата звернення: 16.04.2022).
5. Гринишин В. Є. Методологічні основи дослідження продовольчої безпеки країни. *Економіка та держава*. 2020. № 2. С. 141–146.
6. Державний суверенітет в умовах європейської інтеграції : монографія / за заг. ред. Ю. П. Битяка, І. В. Яковюка. Київ : Ред. журн. «Право України» ; Харків : Право, 2013. 336 с.
7. Деякі питання бронювання військовозобов'язаних в умовах правового режиму воєнного стану : Постанова Кабінету Міністрів України від 03.03.2022 р. № 194. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/194-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 16.04.2022).
8. Деякі питання здійснення фітосанітарних заходів та процедур в умовах воєнного стану : Постанова Кабінету Міністрів України від 01.04.2022 р. №398. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npras/deyaki-pitannya-zdijsnennya-fitosanitarnih-zahodiv-ta-procedur-v-umovah-voennyogo-stanu-398> (дата звернення: 16.04.2022).
9. Доктрина продовольственной безопасности Российской Федерации, утверждена Указом Президента Российской Федерации от 21.01.2020 г. № 20.
10. Економічний суверенітет держави та напрями його правового забезпечення : монографія / за ред. О. О. Ашуркова. Донецьк : Юго-Восток, 2012. 406 с.
11. Правове та законодавче забезпечення економічної безпеки України : монографія / за ред. А. П. Гетьмана, Є. М. Білоусова, Г. В. Анісімової. Харків : Право, 2017. 336 с.
12. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів щодо дії норм на період воєнного стану : Закон України від 15.03.2022 р. № 2120-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-20#Text> (дата звернення: 16.04.2022).
13. Про схвалення Стратегії продовольчої безпеки на період до 2030 року : проект розпорядження Кабінету Міністрів України. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&isSpecial=True&id=33eec8aa-b768-4234-8f5d-7014601cf6e7&title=ProktRozporiadzhenniaKabinetuMinistrivUkrainiproSkhvalenniaStrategiiProdovolchoiBezpekiNaPeriodDo2030-Roku> (дата звернення: 16.04.2022).

14. Яковюк І. В., Туренко А. Ю. Економічна безпека України як передумова забезпечення її суверенітету. *Проблеми законності*. 2021. № 154. С. 8–36. doi: <https://doi.org/10.21564/2414-990X.154.238747>.

15. Alvarado E. & Brettel S. (2009). *Conciliating Trade Liberalization in Agriculture and Food Security*. Geneva: WTO.

16. Blaikie P., Cannon T., Davis I., and Wisner B. *At Risk: Natural Hazards, People's Vulnerability and Disasters*. 1994. Routledge.

17. Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions «Safeguarding food security and reinforcing the resilience of food systems», 23.03.2022. URL: https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/food-farming-fisheries/key_policies/documents/safeguarding-food-security-reinforcing-resilience-food-systems.pdf (дата звернення: 16.04.2022).

18. Declaration of the Forum for Food Sovereignty, Нуйїліні 2007. URL: <https://www.nyeleni.org/spip.php?article290> (дата звернення: 16.04.2022).

19. FAO, *The State of Food Insecurity in the World 2001*. Rome, 2001. URL: <https://www.fao.org/3/y1500e/y1500e.pdf> (дата звернення: 16.04.2022).

20. Ferreira G. and Critelli J. *Agricultural and Food Security Implications of a Conflict in Ukraine*. *Eunomia Journal*. URL: <https://www.civilaffairsassoc.org/post/agricultural-and-food-security-implications-of-a-conflict-in-ukraine> (дата звернення: 16.04.2022).

21. Food and Agriculture Organization of the United Nations, «An Introduction to the Basic Concepts of Food Security», *Food Security Information for Action, Practical Guides*. Rome: EC-FAO Food Security Programme, 2008. URL: http://www.foodsec.org/docs/concepts_guide.pdf (дата звернення: 16.04.2022).

22. Food and Agriculture Organization of the United Nations, *The State of Food Insecurity in the World 2001*. Rome: Food and Agriculture Organization, 2002.

23. Global Food Security Index, The Economist Group. URL: <https://impact.economist.com/sustainability/project/food-security-index/Index> (дата звернення: 16.04.2022).

24. Kamal A. *Food Security Strategies in the Kingdom of Saudi Arabia*. 2014. URL: https://www.academia.edu/34377547/Food_Security_Strategies_in_the_Kingdom_of_Saudi_Arabia (дата звернення: 16.04.2022).

25. Knuth L., and Vidar M. Constitutional and legal protection of the right to food around the world the right to food Food and Agriculture Organization of the United Nations, in *Right to Food Studies*. 2011. Rome: Food and Agriculture Organization.

26. Mander H. Food from the courts: the Indian experience. *IDS Bulletin*. 2012. Issue 43. P. 15–24.

27. National Food Security and Nutrition Strategy. A cross-sectoral strategy for the Government of Liberia. 2008. URL: https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/41CED3FE062404D-AC125758300354E1A-Full_Report.pdf (дата звернення: 16.04.2022).

28. National Food Security Strategy 2051. URL: <https://u.ae/en/about-the-uae/strategies-initiatives-and-awards/federal-governments-strategies-and-plans/national-food-security-strategy-2051> (дата звернення: 16.04.2022).

29. Sen A. *Poverty and Famines: An Essay on Entitlement and Deprivation*. Oxford; New York, NY: Clarendon Press; Oxford University Press. 1981.

30. Shulga M. V., Korniyenko G. S., Yakoviyk I. V. Legal support for the activities of agricultural transnational corporations in Ukraine. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*. 2021. Vol. 28. № 2. P. 234–242.

31. Skakun S., Justice Ch. O., Kussul N., Shelestov A. and Lavreniuk M. Satellite Data Reveal Cropland Losses in South-Eastern Ukraine Under Military Conflict. *Frontiers in Earth Science*, 19 November 2019. URL: <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/feart.2019.00305/full> (дата звернення: 16.04.2022).

32. Skydan O., Hrynshyn V. Risks and threats to ensuring food security of Ukraine: methodological foundations and practical evaluation. *Economics & Education*. 2020. Vol. 5. № 2. P. 96–101.

33. USDA Agricultural Projections to 2030. Office of the Chief Economist, World Agricultural Outlook Board, U.S. Department of Agriculture. Prepared by the Interagency Agricultural Projections Committee. Long-term Projections Report OCE-2021-1, 103 p. URL: <https://www.usda.gov/sites/default/files/documents/USDA-Agricultural-Projections-to-2030.pdf> (дата звернення: 16.04.2022).

34. U.S. Department of Agriculture, Foreign Agricultural Service. Oilseeds and Products Annual – Ukraine, April 05, 2021. URL: https://apps.fas.usda.gov/newgainapi/api/Report/DownloadReport-ByFileName?fileName=Oilseeds%20and%20Products%20Annual_Kyiv_Ukraine_04-15-2021.pdf (дата звернення: 16.04.2022).

35. Wittman H. From protest to policy: the challenges of institutionalizing food sovereignty. *Can. Food Studies*. 2015. Issue 2. P. 174–182.

References

1. Bilousov, E.M. (2017). Actual problems of economic and legal support of economic security of Ukraine. Kharkiv: Law [in Ukrainian].

2. Bilousov, E.M., Yakovyuk, I.V. (2019). Concepts and types of economic security of Ukraine. National security in philosophical and legal discourse / O. G. Danilyan, O. P. Dzoban, E. M. Bilousov, Yu. Yu. Kalinovsky, I. V. Yakoviyk. Kharkiv, 190–212 [in Ukrainian].

3. The Verkhovna Rada adopted the Law on Creating Conditions for Ensuring Food Security in Martial Law. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/220863.html> [in Ukrainian].

4. Ukraine proposes to create a food security fund. URL: <https://agroportal.ua/news/ukraina/v-ukrajini-proponuyut-stvoriti-fond-prodovolchoji-bezpeki> [in Ukrainian].

5. Grinyshyn, V.E. (2020). Methodological bases of research of food security of the country. *Economy and state*, 2, 141–146 [in Ukrainian].

6. Bytyak, Yu.P., Yakoviyk, I.V. (Eds.). (2013). State sovereignty in terms of European integration. Kyiv: Ed. magazine “Law of Ukraine”; Kharkiv: Law [in Ukrainian].

7. Some issues of reservation of conscripts under martial law: Resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 03.03.2022 № 194. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/194-2022-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

8. Some issues of implementation of phytosanitary measures and procedures in martial law: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 01.01.2022 № 398. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/deyaki-pitannya-zdijsnennya-fitosanitarnih-zahodiv-ta-procedur-v-umovah-voyennogo-stanu-398> [in Ukrainian].

9. Doctrine of food security of the Russian Federation, approved by Decree of the President of the Russian Federation of 21.01.2020 № 20 [in Russian].

10. Ashurkova, O.O. (Ed.). (2012). Economic sovereignty of the state and directions of its legal support. Donetsk: Southeast [in Ukrainian].

11. Hetman, A.P., Bilousov, E.M., Anisimova, G.V. (Eds.). (2017). Legal and legislative support of economic security of Ukraine. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

12. On Amendments to the Tax Code of Ukraine and Other Legislative Acts Concerning the Effect of Norms for the Period of Martial Law: Law of Ukraine of 15.03.2022 № 2120-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-20#Text> [in Ukrainian].

13. On approval of the Food Security Strategy for the period up to 2030: draft order of the Cabinet of Ministers of Ukraine. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&isSpecial=True&id=33eec8aa-b768-4234-8f5d-7014601cf6e7&title=ProktRozporiadzhenniaKabinetuMinistrivUkrainiproSkhvalenniaStrategiiProdovolchoiBezpekiNaPeriodDo2030-Roku> [in Ukrainian].

14. Yakoviyk, I.V., Turenko, A.Yu. (2021). Economic security of Ukraine as a prerequisite for ensuring its sovereignty. *Problems of legality, issue 154*, 8–36. doi: 10.21564/2414-990X.154.238747 [in Ukrainian].

15. Alvarado, E. & Brettel, S. (2009). Conciliating Trade Liberalization in Agriculture and Food Security. Geneva: WTO.

16. Blaikie, P., Cannon, T., Davis, I., and Wisner, B. (1994). *At Risk: Natural Hazards, People's Vulnerability and Disasters*. Routledge.

17. Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions «Safeguarding food security and reinforcing the resilience of food systems», 23.03.2022. URL: https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/food-farming-fisheries/key_policies/documents/safeguarding-food-security-reinforcing-resilience-food-systems.pdf.

18. Declaration of the Forum for Food Sovereignty, Nyїlїni 2007. URL: <https://www.nyeleni.org/spip.php?article290>.

19. FAO, The State of Food Insecurity in the World 2001. Rome, 2001. URL: <https://www.fao.org/3/y1500e/y1500e.pdf>.

20. Ferreira, G. and Critelli, J. Agricultural and Food Security Implications of a Conflict in Ukraine. *Eunomia Journal*. URL: <https://www.civilaffairsassoc.org/post/agricultural-and-food-security-implications-of-a-conflict-in-ukraine>.

21. Food and Agriculture Organization of the United Nations, «An Introduction to the Basic Concepts of Food Security», Food Security Information for Action, Practical Guides. Rome: EC-FAO Food Security Programme. (2008). URL: http://www.foodsec.org/docs/concepts_guide.pdf.

22. Food and Agriculture Organization of the United Nations, The State of Food Insecurity in the World 2001. (2002). Rome: Food and Agriculture Organization.

23. Global Food Security Index, The Economist Group. URL: <https://impact.economist.com/sustainability/project/food-security-index/Index>.

24. Kamal, A. (2014). Food Security Strategies in the Kingdom of Saudi Arabia. URL: https://www.academia.edu/34377547/Food_Security_Strategies_in_the_Kingdom_of_Saudi_Arabia.

25. Knuth, L., and Vidar, M. (2011). Constitutional and legal protection of the right to food around the world the right to food Food and Agriculture Organization of the United Nations, in *Right to Food Studies*. Rome: Food and Agriculture Organization.

26. Mander, H. (2012). Food from the courts: the Indian experience. *IDS Bulletin, issue 43, 15–24*.

27. National Food Security and Nutrition Strategy. A cross-sectoral strategy for the Government of Liberia. (2008). URL: https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/41CED3FE-062404DAC125758300354E1A-Full_Report.pdf.

28. National Food Security Strategy 2051. URL: <https://u.ae/en/about-the-uae/strategies-initiatives-and-awards/federal-governments-strategies-and-plans/national-food-security-strategy-2051>.

29. Sen, A. (1981). *Poverty and Famines: An Essay on Entitlement and Deprivation*. Oxford; New York, NY: Clarendon Press; Oxford University Press.

30. Shulga, M.V., Korniyenko, G.S., Yakoviyk, I.V. (2021). Legal support for the activities of agricultural transnational corporations in Ukraine. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, vol. 28, 2, 234–242*.

31. Skakun, S., Justice, Ch.O., Kussul, N., Shelestov, A. and Lavreniuk, M. (2019). Satellite Data Reveal Cropland Losses in South-Eastern Ukraine Under Military Conflict. *Frontiers in Earth Science*, 19 November 2019. URL: <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/feart.2019.00305/full>.

32. Skydan, O., Hrynyshyn, V. (2020). Risks and threats to ensuring food security of Ukraine: methodological foundations and practical evaluation. *Economics & Education, vol. 5, 2, 96–101*.

33. USDA Agricultural Projections to 2030. Office of the Chief Economist, World Agricultural Outlook Board, U.S. Department of Agriculture. Prepared by the Interagency Agricultural Projections Committee. Long-term Projections Report OCE-2021-1, 103 pp. URL: <https://www.usda.gov/sites/default/files/documents/USDA-Agricultural-Projections-to-2030.pdf>.

34. U.S. Department of Agriculture, Foreign Agricultural Service (2021). Oilseeds and Products Annual – Ukraine, April 05, 2021. URL: https://apps.fas.usda.gov/newgainapi/api/Report/DownloadReportByFileName?fileName=Oilseeds%20and%20Products%20Annual_Kyiv_Ukraine_04-15-2021.pdf.

35. Wittman, H. (2015). From protest to policy: the challenges of institutionalizing food sovereignty. *Can. Food Studies, 2, 174–182*.

Рекомендоване цитування: Туренко А. Ю. Забезпечення продовольчого суверенітету в умовах сучасних викликів та загроз. *Проблеми законності*. 2022. Вип. 157. С. 20–33. doi: <https://doi.org/10.21564/2414-990X.157.255555>.

Suggested Citation: Turenko, A. (2022). Zabezpechennia prodovolchoho suverenitetu v umovakh suchasnykh vyklykiv ta zahroz [Ensuring food sovereignty in modern conditions of challenges and threats]. *Problemy zakonnosti – Problems of Legality, issue 157, 20–33*. doi: <https://doi.org/10.21564/2414-990X.157.255555> [in Ukrainian].

Надійшла до редколегії 23.04.2022 р.